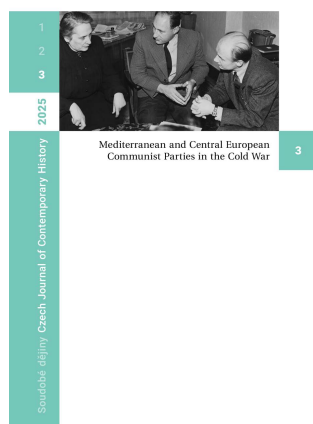

Citation style

Luňák, Petr: Rezension über: Richard Rhodes, *Arsenals of Folly. The Making of the Nuclear Arms Race*, New York: Alfred A. Knopf, 2007, in: *Soudobé dějiny*, 2011, 1-2, S. 238-243, DOI: 10.15463/rec.1189720879

copyright

This article may be downloaded and/or used within the private copying exemption. Any further use without permission of the rights owner shall be subject to legal licences (§§ 44a-63a UrhG / German Copyright Act).

Recenze

Jaderná a biologická horečka

Závody ve zbrojení podle nových amerických publikací

Petr Luňák

RHODES, Richard: *Arsenals of Folly: The Making of the Nuclear Arms Race*. New York, Alfred A. Knopf 2007, 386 stran;

HOFFMAN, David E.: *The Dead Hand: The Untold Story of the Cold War Arms Race and Its Dangerous Legacy*. New York, Doubleday 2009, 577 stran.

Dědictví studenoválečných závodů ve zbrojení je s námi dodnes. Na světě existuje přes dvacet tisíc jaderných zbraní, jejichž účel se vymyká zdravému rozumu. I přes odzbrojovací dohody, vyjednávané a uzavírané mezi oběma supervelmocemi od sedmdesátých let minulého století, je pětadevadesát procent těchto zbraní v rukou Spojených států a Ruska, nástupnického státu po Sovětském svazu. Na odstrašení severokorejských šílenců či íránských imámů by přitom stačil pouhý zlomek.

Současný stav nahrává chronickým revizionistům, kteří z něj viní Spojené státy, především údajné ultrakonzervativní bratrstvo v republikánských i demokratických administrativách. Tito čarodějovi učni prý během studené války i po ní roztáčeli kola jaderného zbrojení a systematicky torpédovali hlubší snahu o jaderné odzbrojení záměrným nafukováním sovětské hrozby. Při nestranném pohledu tak údajně nebylo podstatnějšího rozdílu mezi sovětským a americkým přístupem ke zbraním hromadného ničení.

Obraz zbrojních závodů, který se před námi rýsuje na základě nových publikací, především z produkce Národního bezpečnostního archivu (*The National Security*

Archive) ve Washingtonu,¹ se ale vzpírá zjednodušeným revizionistickým schémátům. A to, co dnes víme především o sovětských biologických zbraních, neposkytuje sebemenší důvod stavět morální rovnítko mezi Spojené státy a Sovětský svaz.

Příkladem vzkříšeného revizionismu je kniha *Arzenály šilenství: Vznik závodů v jaderném zbrojení* amerického novináře a historika Richarda Rhodese, nositele Pulitzerovy literární ceny za knihu o vývoji americké atomové bomby.² Rhodes ostře kritizuje americkou bezpečnostní politiku od konce druhé světové války jako dílo manipulátorů, vůbec se přitom ale nezabývá dnes už dobře zdokumentovanými kroky a pohnutkami sovětských vůdců. Sám Stalin se například několikrát vyslovil v tom duchu, že třetí světová válka nevypukla jenom proto, že ani jedna strana není dost silná na to, aby v ní zvítězila. V posledních letech života bylo ve Stalinově mysli bezpochyby dostatek šilenství, aby podrobil zkoušce to, co považoval za domnělou americkou slabost.

Je pravda, že část amerického establishmentu se při vyhodnocování sovětských záměrů a schopností skutečně klonila k extrémním a často nepodloženým závěrům. Příkladem byla diskuse o takzvané raketové propasti v neprospěch Spojených států na konci padesátých let. Když prezidentský kandidát John Fitzgerald Kennedy obvinil Eisenhowerovu administrativu ze zanedbávání amerických národních zájmů, opíral se o údaje, které nadsazovaly skutečný počet sovětských raket asi tisíckrát.

Bylo by však neadekvátní tvrdit, že od předvolebního špičkování vedla přímá cesta ke zbrojním programům. Vítězný Kennedy svá dřívější tvrzení o raketové propasti potichu opustil. Za jeho nástupce Lyndona Johnsona se americké jaderné plánování inovovalo. Spojené státy měly napříště usilovat o to, aby byly schopné jaderně zničit nikoli celý Sovětský svaz, ale „pouze“ dvacet až pětadvacet procent jeho populace a polovinu průmyslové základny. K tomu mělo stačit zhruba tisíc mezikontinentálních raket, jednačtyřicet jaderných ponorek Polaris a pět set strategických bombardérů. Po dosažení těchto počtů na obou stranách se měly jaderné závody údajně zpomalit, neboť hromadění dalších jaderných zbraní by prý nemělo smysl.

Tento racionální záměr se ale minul účinkem na obou stranách. V polovině osmdesátých let, kdy Ronald Reagan a Michail Gorbačov zahájili závody v odzbrojování, byly obě strany schopny zničit protivníka několikanásobně: dohromady měly k dispozici zhruba šedesát tisíc jaderných hlavic.

Příčin bylo několik. Sovětské zbrojní programy byly od poloviny šedesátých let hnány primárně zájmy sovětského vojensko-průmyslového komplexu. Nikita Chruščov se alespoň pokoušel demilitarizovat studenou válku a tyto programy přiškrtil, jeho nástupce Leonid Brežněv ale štedrou rukou hrnul peníze na pořízování

1 Viz www.gwu.edu/~nsarchiv.

2 RHODES, Richard: *The Making of the Atomic Bomb*. New York, Simon & Schuster 1986 (2. vydání 1995).

nových a nových zbraňových systémů. Když měl Brežněv na sklonku šedesátých let rozhodnout o tom, zda modernizovat existující mezikontinentální rakety SS-11 nebo zahájit nový program výroby raket SS-17 pro opevněná síla či ještě nákladnější projekt vyzbrojování megaraketami SS-19, začalo se nakonec se všemi třemi typy raket.

Podobně padlo v sedmdesátých letech rozhodnutí rozmístit ve střední Evropě novou generaci raket středního doletu, vysoce přesných SS-20. Nekompetentní Brežněvovo vedení se vůbec nezabývalo myšlenkou, že rozmístění zbraní, proti kterým neměl Západ adekvátní protiváhu a které nebyly pokryty v žádném probíhajícím odzbrojovacím procesu, jen povede k dalšímu kolu zbrojení, jemuž se ve skutečnosti sovětské vedení chtělo vyhnout. V dlouhodobé perspektivě tento řetěz nekompetentních rozhodnutí přispěl ke zruinování Sovětského svazu.

Ale i americké rozhodnutí zavést novou generaci raket s několika hlavicemi (MIRV), které mohly být zaměřeny na různé cíle, mělo nakonec nezamýšlené důsledky. Jak ukazují dokumenty zpřístupněné Národním bezpečnostním archivem, bylo původním záměrem zbrzdít závody ve zbrojení. V situaci, kdy mnozí věřili, že vyvinutí systémů protiraketové obrany je jen otázkou několika let, bylo větší množství hlavic pokusem zvýšit pravděpodobnost, že se takový systém podaří překonat. Na počátku sedmdesátých let ale obě supervelmoci uzavřely smlouvu, která jim v podstatě zakazovala protiraketové systémy vybudovat. Projekt vybavení raket novým typem hlavic přesto pokračoval. Během několika let pak přišel Sovětský svaz se svou, ještě dokonalejší verzí mnohočetných jaderných hlavic. Jak sami Američané uznávali v nedávno zveřejněných dokumentech, přispěla tato technologická inovace k dalšímu kolu jaderného zbrojení.³

Obě strany tedy měly dostatek zbraní k tomu, aby několikanásobně zničily protivníka. Nebylo ale zdaleka jisté, zda by v hodině pravdy jadernou spoušť skutečně zahájily. Bledý Brežněv s třesoucíma se rukama se při jaderných cvičeních opakovane nechával ujistit, že jde skutečně jen a pouze o cvičení. A podobně nesví byli i američtí prezidenti.

Vedle ochoty podstoupit konflikt vstupovala do hry také schopnost jaderné odvety. Pro případ, že by nejvyšší představitelé padli za oběť překvapivému jadernému výbuchu, vyvíjely proto obě strany náhradní řešení. Jak dokazují dokumenty zveřejněné Národním bezpečnostním archivem, přinejmenším od roku 1957 platilo ve Spojených státech rozhodnutí převést jaderné pravomoci na vojenské velitele, pokud by došlo k přerušení kontaktu s prezidentem či k jeho likvidaci.⁴

Se stejným dilematem se Moskva vypořádala po svém. Od šedesátých let se sovětské velení zabývalo myšlenkou vybudovat automatizovaný systém pod názvem

3 Viz BUCHONNET, Daniel: MIRV: A Brief History of Minuteman and Multiple Reentry Vehicles. (Lawrence Livermore Laboratory, February 1976.) In: www.gwu.edu/~nsarchiv/nsa/NC/mirv/mirv.html.

4 Viz www.gwu.edu/~nsarchiv/nukevault/ebb332/index.htm.

Mrtvá ruka. Jak dokumentuje ve své poslední, Pulitzerem oceněné knize *Mrtvá ruka: Nevyslovený příběh studenovělečných závodů ve zbrojení a jejich nebezpečné dědictví* americký novinář David E. Hoffman, takovýto automatizovaný systém sice nikdy vytvořen nebyl, Moskva však nakonec zavedla alespoň systém, v němž byla úloha lidského faktoru omezena na minimum. Zatímco v americkém případě bylo v poslední instanci vždy na delegovaném veliteli posoudit, zda druhá strana skutečně spustila jadernou válku, v sovětském systému byl velitel povinen zahájit jadernou odvetu, pokud byly naplněny technické symptomy jaderného napadení, jakými byly třeba otrěsy půdy.

Skutečnými i domnělými technologickými vymoženostmi se ale nechávaly unášet obě strany, což platilo ještě i pro Reaganovo zaujetí pro systém protiraketové obrany. Oproti tomu Gorbačov podobnému klamu nepropadl, přestože ho sovětské tajné služby ujišťovaly o reálné hrozbě představované americkými hvězdnými válkami. Když mu sovětsští maršálové a exponenti sovětského vojensko-průmyslového komplexu v létě 1985 předložili nákladný projekt obdoby hvězdných válek, Gorbačov smetl se stolu nejen tento plán, ale i skromnější návrhy na zdokonalení falešných raket, které měly případný americký systém zmást. Naopak, nabídkou kompletního jaderného odzbrojení chtěl přesvědčit Reagana, aby od hvězdných válek upustil. Odmítnutím omezit hvězdné války na laboratorní výzkum tak promarnil Reagan na setkání v Reykjavíku na podzim 1986 možnost zbavit se sovětských jaderných zbraní, jež se svým celkovým charakterem hodily pro první úder. Dohody o snížení stavu strategických jaderných zbraní z konce osmdesátých let byly nakonec mnohem méně ambiciózní než možnosti diskutované na Islandě. Pochybný význam hvězdných válek spočíval v tom, že ještě několik let musel svět žít s jadernými zbraněmi v počtech vysoko přesahujících požadavky logiky i bezpečnosti. A navzdory tomu, co se občas píše a mluví, Reaganův sen o protiraketovém štítu nijak nepřispěl k uzbrojení Sovětského svazu, neboť jej nakonec nevybudovala ani jedna strana.

I tak se díky sovětsko-americkým dohodám strategické jaderné zbraně postupně dostávaly pod kontrolu. Jedním z převratných zjištění po skončení studené války je, že nic takového neplatilo pro zbraně biologické. Ve Spojených státech proti nim sílil odpor od šedesátých let, především pod dojmem hrůzných obrazů následků použití chemických zbraní ve Vietnamu. V důsledku technického defektu se navíc v březnu 1968 uvolnilo množství bojového nervového plynu VX do ovzduší a zkrátka několik údolí v Utahu pokryla těla mrtvých ovcí. Prezident Richard Nixon pak v roce 1969 ukončil biologický a chemický vojenský výzkum. „Když proti nám někdo použije bacily, hodíme na něho atomovky,“ vysvětloval lapidárně Nixon.⁵ V roce 1972 potom Spojené státy a Sovětský svaz dospěly k dohodě o zákazu biologických zbraní.

5 HOFFMAN, D. E.: *Mrtvá ruka*, s. 124.

Jak dnes již víme díky výpovědím účastníků sovětského výzkumu, Moskva v té době svůj biologický program naopak zintenzivnila.⁶ Neblahou úlohu v tom sehráli nejen paranoidní maršálové, ale i věhlasní sovětsští biologové, kteří se chopili příležitosti využít obrovské finanční prostředky pro sovětskou vědu. Brežněv údajně u vytržení naslouchal výkladům akademiků o možnostech využít nejen bakterie moru, tularémie či viry neštovic, ale i vytvořit nové superbakterie či superviry, proti nimž by neexistovala žádná účinná léčba. Výzkumem a produkcí biologických zbraní se od sedmdesátých let zabývalo několik vysoce utajených pracovišť po celém Sovětském svazu.

Sovětský biologický výzkum provázely lidské oběti. V roce 1979 zemřela více než stovka lidí v uralském Sverdlovsku (dnešní Jekatěrinburg), když z místní továrny unikly bakterie sněti slezinné (antraxu). Až do konce osmdesátých let sovětsští představitelé tvrdili, že tragédii způsobila konzumace nakaženého masa z černého trhu. Sám jsem měl nedávno možnost vyslechnout tuto lež z úst penzionovaných sovětských důstojníků.

Zatímco svět ohlásil v roce 1980 vymýcení neštovic, metly lidstva po staletí, sovětským vědcům se zanedlouho podařilo vylepšit matku přírodu vytvořením superviru, který kombinoval neštovice s mechanismem aktivujícím imunitní systém proti sobě samému. Sami sovětsští výzkumníci byli zděšeni, když viděli výsledky svého úsilí na utrpení laboratorních zvířat.

Program vývoje a výroby biologických zbraní zůstal mimo Gorbačovovy odzbrojovací iniciativy. Nabízí se otázka, zda a jak mnoho o celé záležitosti věděl. Podle některých svědectví prý Gorbačovův podpis figuruje na pětiletém plánu produkce biologických zbraní. Naopak jeho tehdejší poradci tvrdí, že se sovětský vůdce o výzkumu a produkci biologických zbraní dlouho nedověděl a poté měl snahu je ukončit.

Z dokumentů použitých v Hoffmanově knize a dostupných na webové stránce Národního bezpečnostního archivu je zřejmé, jak sovětský vojensko-průmyslový establishment biologický program zubý nehty bránil. Sovětské vedení od jeho kapitánů systematicky dostávalo pouze polovičaté informace. Zároveň je ale třeba přiznat, že perestrojkové vedení plulo s proudem. Když byl sovětský program v roce 1989 vyzrazen díky přeběhlíkovi, vojáci si vynutili rozhodnutí, u nějž asistoval ministr zahraničí Eduard Ševardnadze, že je nutno program lépe zakamuflovat.⁷

6 Potvrzení o existenci sovětských biologických zbraní poskytovali především emigranti z řad vědců a manažerů, kteří se na jejich výzkumu podíleli. Nejvýznamnější jsou v tomto ohledu memoáry Kanatana Alibekova, někdejšího vysokého manažera kombinátu Biopreparat, který plnil roli civilní zástěrky pro sovětský vojenský výzkum biologických zbraní. (Viz ALIBEK, Ken: *Biohazard: The Chilling True Story of the Largest Covert Biological Weapons Programme in the World. Told from the Inside by the Man Who Ran It*. New York, Random House 1999.)

7 Viz www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB315/index.htm.

Podobně postupoval až do svého politického konce i Gorbačov. Produkce i výzkum biologických zbraní pokračovaly nadále i díky tomu, že Západ se z ohledu na Gorbačova rozhodl o celé věci pomlčet. Zatímco studená válka pomalu končila, na vrcholu perestrojky tak byly hlavice sovětských mezikontinentálních raket vesele plněny triliony spór antraxu.

Až prezident Boris Jelcin, který byl v době sverdlovské tragédie tamním komunistickým tajemníkem, v lednu 1992 plně přiznal barvu. Přes jeho bezpochyby vážně míněný slib, že s tím Rusko do měsíce skončí, ovšem produkce biologických zbraní minimálně dalších několik let pokračovala a výzkum se soustředil na vývoj morových bakterií rezistentních vůči známým antibiotikům.

Nebezpečí, že se tyto smrtící substance dostanou do nepovolaných rukou, na sebe nenechalo dlouho čekat. Jeden z generálů jmenovaných Jelcinem, aby sovětský bioprogram ukončil, byl posléze obviněn z pokusu prodat sedmnáct tun nervového plynu VX Sýrii. Úsilí Spojených států zabránit šíření zbraní hromadného ničení se soustředilo především na jaderné suroviny, zatímco biologické látky zůstaly mimo jejich pozornost. Ruské experty na biologický výzkum začali oslovovat různí iránské emisaři s lukrativními nabídkami, aby přijeli přednášet na teheránské univerzity. Těžko říci, kolik z nich se nechalo zlákat.